

УДК 349.2

М. В. Бородкін
*аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Соціальний захист як система заходів щодо надання особам, які опинилися у станах економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, матеріальної допомоги та комплексу нематеріальних заходів з метою забезпечення їм належного рівня життя є соціально-економічним явищем з тривалою історією становлення та розвитку. Не дивлячись на той факт, що за сучасного рівня розвитку економіки та суспільства в Україні система соціального захисту є більшою мірою патерналістськи орієнтованою, тим не менше саме недержавне соціальне забезпечення було першою організаційно-правовою формою соціального захисту, завдяки еволюційному розвитку якої утворилася сучасна система соціального захисту.

Саме активний розвиток недержавного соціального забезпечення як організаційно-правової форми соціального захисту зумовив трансформацію права соціального забезпечення у зв'язку з розширенням договірних засад регулювання соціально-забезпечувальних відносин. Втім, варто зазначити, що договори у праві соціального забезпечення мають подвійну правову природу, оскільки з одного боку регулюють відповідні суспільні відносини, а з іншого – їх укладення є одним з елементів юридичного фактичного складу, необхідного для їх виникнення. Не є виключенням і правовідносини у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

До дослідження підстав виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення у своїх наукових працях неодноразово зверталися такі представники науки права соціального забезпечення, як: С. В. Богословець, Н. Б. Болотіна, О. Є. Мачульська, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Г. В. Татаренко, М. М. Шумило та ін. Тим не менше, дана тема не позбавлена актуальності й донині.

У зв'язку з цим, метою даної статті є дослідження теоретичних проблем визначення правової природи юридичних фактів як підстав виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення.

Так, у сучасних умовах розвитку держави і суспільства право на соціальний захист як одне з природних прав людини може бути реалізоване у правовідносинах із недержавного соціального забезпечення різного виду, одним з яких є правовідносини із недержавного пенсійного забезпечення.

Тим не менше, тривалий проміжок часу правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням недержавного пенсійного страхування, не включали до предмета права соціального забезпечення у зв'язку з їх виникненням на підставі договору, що для відповідної галузі публічного права не характерно. Так, О. Є. Мачульська стверджує, що суспільні відносини щодо розподілу коштів недержавних соціальних фондів (у тому числі профспілкових, кооперативних, благодійних та ін.) до предмета права соціального забезпечення не входять [1, с. 24].

Однак з такою позицією автора погодитися неможна. Так, Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року визначена трирівнева пенсійна система, третім рівнем якої є недержавний. Виключення ж правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення зі сфери дії норм права соціального забезпечення призведе до неможливості функціонування пенсійної системи України у цілому.

Однією з найбільш визначних особливостей правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення є підстави їх виникнення. У юридичній науці такі факти, що лежать в основі соціально-забезпечуваних правовідносин, а отже, і правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення, називають юридичними фактами. Особливістю соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що вони завжди виникають на підставі складних юридичних фактів (юридичних фактичних складів), які у своїй структурі містять три необхідні елементи: об'єктивні факти, волевиявлення особи та рішення компетентного органу. Тим не менше, для правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення необхідною є наявність мінімум ще одного юридичного факту – укладення пенсійного контракту.

Укладення пенсійного контракту є першим елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення.

Згідно з умовами пенсійного контракту здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою. Саме у пенсійному контракті визначається соціальний ризик, з настанням якого в особи виникає право на отримання соціального захисту, розмір та порядок сплати пенсійних внесків,

права, обов'язки та відповідальність сторін право-відношення тощо.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року пенсійний контракт це договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою. У ст. 55 цього ж Закону дане визначення дещо конкретизоване шляхом визначення суб'єкта, з яким укладається пенсійний контакт від імені пенсійного фонду, джерела фінансування пенсійних виплат.

С. В. Богословець вказує, що пенсійний контракт – це певна структурована сукупність умов договірному характеру (найменування сторін, предмет, строк, порядок розрахунків, розмір пенсійних внесків та умови його зміни, розірвання), які визначають правовий статус, обсяг взаємних прав та обов'язків його сторін [2, с. 18].

Втім, ні визначення, що закріплені у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року, ні те, що надане С. В. Богословцем, не розкриває правової природи та особливостей пенсійного контракту як зовнішньої форми вираження юридичного факту, необхідного для виникнення правовідносин із недержавного пенсійного страхування.

Так, відповідно до ст. 55 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року пенсійний контракт укладається у письмовій формі щонайменше у двох примірниках.

Сторонами такого контракту є пенсійний фонд в особі його адміністратора та вкладник, тобто особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника фонду шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону. Таким чином, крім випадків поєднання в одній особі вкладника та учасника недержавного пенсійного фонду, пенсійний контракт є угодою на користь третьої особи.

Як зазначає Г. В. Татаренко, пенсійний контракт є консенсуальним договором [3, с. 13], який є укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх його істотних умов у належній формі [4, с. 377].

Істотні умови пенсійного контракту, згода щодо яких має бути досягнута між його сторонами для визнання договору укладеним, визначені у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року (ст. 56). Ними є:

– дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця вкладника фонду та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі

відсутності останнього – серія і номер паспорта вкладника чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (якщо вкладником є фізична особа), або повне найменування, місцезнаходження постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника фонду (якщо вкладником є юридична особа);

– дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця учасника фонду (для особи віком до 16 років – дані свідоцтва про народження) та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього – серія і номер паспорта учасника фонду чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

– посилення на обрану вкладником фонду пенсійну схему;

– строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;

– порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;

– права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів;

– розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

У той же час, варто зазначити, що даний перелік більшою мірою визначає структуру пенсійного контракту, аніж ті його умови, досягнення домовленості щодо яких дає можливість судити про укладення пенсійного контакту.

Так, наприклад, істотною умовою пенсійного контракту визначено дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця учасника фонду (для особи віком до 16 років – дані свідоцтва про народження) та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього – серія і номер паспорта учасника фонду чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Відповідну інформацію взагалі важко назвати умовою договору, вона є більшою мірою реквізитами учасника пенсійного фонду.

Схожа ситуація склалася і щодо визначення у пенсійному контакті умов його зміни та розірвання. На нашу думку, віднесення даної умови до категорії істотних є не зовсім вдалим, оскільки відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 58 Закону України

«Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року порядок дострокового розірвання контракту визначений цим Законом. Аналогічно урегульовані права та обов'язки сторін пенсійного контакту, основні з яких закріплені у ст. 57 вищезазначеного нормативно-правового акту. Тим не менше, за угодою сторін відповідні положення пенсійного контракту можуть бути уточнені.

Таким чином, видається недоцільним визначення структурних частин пенсійного контракту як його істотних умов, відсутність яких може бути підставою для визнання пенсійного контракту недійсним, у той час як більшість з них визначена законодавством, що не вплине на рівень гарантування прав його сторін та учасника фонду недержавного пенсійного забезпечення. У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно внести зміни до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року, виклавши ч. 1 ст. 56 у такій редакції:

«Стаття 56. Зміст пенсійного контракту

1. Пенсійний контракт повинен містити:

дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця вкладника фонду та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього – серія і номер паспорта вкладника чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (якщо вкладником є фізична особа), або повне найменування, місцезнаходження постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника фонду (якщо вкладником є юридична особа);

– дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця учасника фонду (для особи віком до 16 років – дані свідоцтва про народження) та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього – серія і номер паспорта учасника фонду чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

– посилання на обрану вкладником фонду пенсійну схему;

– строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;

– порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;

– права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів;

– розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

У пенсійному контракті також можуть бути зазначені інші умови за згодою сторін.»

Так, сторони за своєю згодою можуть перебачити у пенсійному контракті й інші умови, ніж ті, перелік яких міститься у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року. Відповідно, умовами типового пенсійного контракту товариства з обмеженою відповідальністю «Компанія з управління активами та адміністрування пенсійних фондів «Опіка», що діє як адміністратор відкритого недержавного пенсійного фонду «Ніка», додатково визначено форму обміну інформацією між сторонами контракту та обов'язкові реквізити відповідної кореспонденції, перелік осіб, яким може бути надана інформація з системи персоніфікованого обліку [5].

Можливість внесення до пенсійних контрактів інших положень, ніж ті, що визначені у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року, що надалі стануть регуляторами відповідних суспільних відносин, є свідченням приватноправової природи пенсійного контракту. Крім того, про приватноправовий характер пенсійних контрактів свідчить також статус недержавних пенсійних фондів як соціально зобов'язаних суб'єктів за договором.

Також варто зазначити про вимогу законодавства щодо повідомлення адміністратором недержавного пенсійного фонду Пенсійного фонду України про факт укладення пенсійного контракту на користь фізичної особи з метою ведення обліку стану накопичувального пенсійного рахунку, коли мова йде про функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення, до якої входять другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система недержавного пенсійного забезпечення.

Однією з особливостей пенсійного контракту є також його майновий характер. Дана ознака проявляється у тому, що предметом договору є порядок та умови здійснення пенсійних внесків та інших заходів з метою подальшого фінансування пенсійних виплат у системі недержавного пенсійного забезпечення. Саме пенсійний контракт визначає розмір та порядок зміни таких внесків, умови їх накопичення, пенсійну схему на підставі якої буде проводитися недержавне пенсійне забезпечення учасника фонду та інші питання, що пов'язані з перерахуванням цих коштів іншим суб'єктам з метою безпосереднього здійснення пенсійних виплат як додаткових заходів соціального захисту осіб, що втратили працездатність у зв'язку з досягненням пенсійного віку.

Майновий характер пенсійного контракту проявляється також у його оплатності, оскільки

можливість виконання такого договору шляхом здійснення пенсійних виплат на користь учасника недержавного пенсійного фонду зі сторони соціально зобов'язаного суб'єкта повністю забезпечена сумлінним виконанням зобов'язань за пенсійним контрактом його вкладником.

Крім того, пенсійний контракт має строковий характер. Варто зазначити, що чим більший строк, на який укладається даний договір, тим вищий рівень соціального захисту буде ним забезпечений.

Таким чином, ознаками пенсійного контракту як документу, що опосередковує факт його укладення, є його майновий характер, консенсуальність, обов'язкова письмова форма та необхідність додаткової реєстрації в органах Пенсійного фонду України за умови укладення такого договору у рамках системи накопичувального пенсійного забезпечення, строковість та приватноправовий характер. На дані ознаки пенсійного контракту звертала увагу також Г. В. Татаренко [3, с. 13].

Об'єктивними фактами, наявність яких є необхідною для виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення, є соціальний ризик, який зазвичай визначають як передбачені законодавством події у житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства [6, с. 46].

Особливістю таких об'єктивних фактів у сфері недержавного пенсійного забезпечення є те, що вони можуть закріплюватися як на централізованому рівні, так і можуть бути передбачені у договорі.

На особливості закріплення змісту соціальних ризиків у рамках недержавного соціального забезпечення також звернула увагу С. М. Синчук. Так, на думку науковця, для недержавного сектору соціального захисту характерним є розширене або звужене тлумачення підстави для здійснення соціально-забезпечувального надання, порівняно з тим, що передбачене у законодавстві України [7, с. 29]. Саме така модель визначення змісту юридичних фактів як підстав для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення в Україні є найбільш поширеною.

Так, відповідно до ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року пенсійний вік, після досягнення якого учасник недержавного пенсійного фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за його заявою. При цьому такий пенсійний вік може бути меншим від 60 років – віку, що визначає за загальним правилом право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше ніж на 10 років, а також більшим.

Для виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення також необхідне

звернення учасника фонду до адміністратора з відповідною заявою про виплату пенсії на визначений строк, здійснення одноразової пенсійної виплати.

За такої ситуації необхідним є також прийняття рішення адміністратором пенсійного фонду про задоволення такої заяви, що у випадку звернення за призначенням пенсії на визначений строк оформлюється відповідним договором.

Правовідносини щодо виплати довічної пенсії у системі недержавного пенсійного забезпечення, крім вищевказаних юридичних фактів, виникають на підставі укладення договору страхування довічної пенсії, що укладається учасником пенсійного фонду зі страховою організацією.

Таким чином, правовідносини із недержавного пенсійного забезпечення виникають на підставі складного юридичного факту, структурними елементами якого є волевиявлення уповноваженого суб'єкта, яке, як правило, оформлюється у формі договору, об'єктивна потреба у соціальному захисті, зумовлена соціальним ризиком та прийняття рішення зобов'язаним суб'єктом, яке у свою чергу також оформлюється договором у випадку виникнення правовідносин щодо здійснення довічної пенсійної виплати та пенсійної виплати на визначений строк.

Кожен із цих юридичних фактів, що у сукупності формують юридичний склад, є необхідним для виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Відсутність хоча б одного з елементів цієї сукупності виключає можливість становлення правовідносин.

Особливим юридичним фактом у сфері правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення є укладення договору, в якому може бути закріплений особливий соціальний ризик, як підстава для здійснення соціального захисту, а також конкретизується порядок його здійснення. Для правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення укладення такого договору (пенсійного контракту) є першим елементом в юридичному фактичному складі, необхідному для їх виникнення.

Література

1. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская, Ж. А. Горбачева. – 3-е издание; переработанное и дополненное. – Москва : Книжный мир, 2001. – 279 с.
2. Богословець С. В. Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05 / С. В. Богословець. – Луганськ, 2009. – 21 с.
3. Татаренко Г. В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05 / Г. В. Татаренко. – Луганськ, 2009. – 22 с.
4. Цивільне право України. Особлива частина : [підручник] / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової,

Р. А. Майданика. – 3-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.

5. Офіційний сайт товариства з обмеженою відповідальністю «Компанія з управління активами та адміністрування пенсійних фондів «Опіка». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.opika.com.ua/for_persons/pf_pers/pf_pers_opika

6. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : [навч. посіб.] / Н. Б. Болотіна. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 663 с.

7. Синчук С. М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення / С. М. Синчук // Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 р.). – Львів : Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. – С. 28-32.

Анотація

Бородкін М. В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних проблем визначення правової природи юридичних фактів як підстав виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Встановлено, що правовідносини досліджуваного виду, виникають на підставі юридичного фактичного складу. Охарактеризовано структурні елементи юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення.

Ключові слова: правовідносини із недержавного пенсійного забезпечення, юридичний факт, юридич-

ний фактичний склад, пенсійний контракт, соціальний ризик.

Аннотация

Бородкин М. В. Основания возникновения правоотношений по негосударственному пенсионному обеспечению. – Статья.

Статья посвящена исследованию теоретических проблем определения правовой природы юридических фактов как оснований возникновения правоотношений по негосударственному пенсионному обеспечению. Установлено, что правоотношения изучаемого вида, возникают на основании юридического фактического состава. Охарактеризованы структурные элементы юридического фактического состава, необходимого для возникновения правоотношений по негосударственному пенсионному обеспечению.

Ключевые слова: правоотношения по негосударственному пенсионному обеспечению, юридический факт, юридический фактический состав, пенсионный контракт, социальный риск.

Summary

Borodkin M. V. The grounds for creation of legal relations on non-state pensions. – Article.

The article is devoted to the study of theoretical problems of determining the juridical nature of legal facts as the ground for creation of legal relationships on non-state pensions. Studied legal relations arise on the grounds of the set of legal facts. The structural elements of the set of legal facts that are required for creation of legal relations on non-state pensions are characterized in the article.

Key words: legal relations on non-state pensions, legal fact, set of legal facts, pension contract, social risk.